

Fotografía aérea do Castro da Saceda
Autor: Mani Moretón

O Castro de Saceda

(Cualedro)

Historiografía,
caracterización
e cronoloxía

Martiño Xosé Vázquez Mato

Arqueólogo Profesional en Xeitura S.Coop.Gal.
e Investigador no Grupo de Estudos de Arqueoloxía,
Antigüidade e Territorio da Universidade de Vigo

O xacemento castrexo recoñecido baixo os microtopónimos de *A Cidá*, *O Muro* e *Laxes* (López González *et al.* 2007) emprázase nun outeiro representado na cartografía baixo o nome de *O Carqueixal*, un topónimo que fai referencia ao uso e calidade do terreo na contemporaneidade (García Porral, 2010). Porén, a denominación máis coñecida na actualidade é a de **Castro da Saceda**. Un nome que nada ten que ver coa vinculación do castro como lugar con Salgueiros –*Salix*, *Salicetum*– do que semella derivar o topónimo de Saceda (Colmenero 1977: 182), senón pola difusión do lugar baixo tal nome outorgada tanto pola literatura científica (Carreño 1991; Ruibal 2005) como por outras obras cun fin máis divulgativo (Carballo 2005; Colmenero 1995; Dorribo *et al.* 2000).

O *Castro da Saceda* emprázase nun outeiro cónico sito sobre unha superficie de erosión (López González *et al.*, 2007) a 798 m no centro da penachaira que xorde inmediata aos pés da Serra do Larouco polo surlleste. Un fermoso val de montaña, conformado polas nacentes do Río Pichos, con pendentes sempre inferiores ao 10% que contrastan co encaixado do río principal na foz. Esta característica xunto coa súa localización no centro da penachaira, posibilita

tamén unha accesibilidade e visibilidade amplas e uniformes en tódalas direccións, aínda que máis concentradas ao mediodía.

HISTORIOGRAFÍA

A primeira referencia documental sobre o xacemento arqueolóxico encontrada ata o momento (López González *et al.* 2007) figura no primeiro traballo de investigación publicado por Taboada Chivite no *Boletín da Comisión Provincial de Monumentos de Orense* (Taboada Chivite, 1943-44). Con todo, o obxectivo deste autor non pasaba tanto por caracterizar o propio castro sito “*en Saceda al borde de la carretera de Cualedro a la Girona*” (*Ibid.*, 286), senón máis por contextualizar a contorna da súa área de estudo centrada no Castro de Medeiros. É por isto que Taboada non inclúe *A Cidá* da Saceda na súa cartografía e vaise cinguir unicamente a cívalo nunha numeración que, xunto con outros xacementos da contorna (*Casa da Mina*, *A Cidá de Grou...*), fundamenten a existencia dunha densa rede de poboamento castrexo no Alto Búbal e sírvalle de argumento para a identificar este territorio co que no seu día ocuparon os *Bíbalos*.

O erudito verinense, seguindo as pegadas de Fernández Guerra (1882) e ao contrario do que anteriormente defendía Flórez (1789), presenta neste traballo un alegato en prol da localización do *Forum Bibalorum* citado por Tolomeo nas “*laderas del naciente de la Sierra del Larouco y del Valle del Alto Búbal, en términos del Ayuntamiento transmontano de Montealegre y de los municipios de Cualedro y Oimbra*” (Taboada Chivite, 1943-44: 282). Unha liña interpretativa aínda aberta na actualidade e que foi ampliada por outros autores décadas máis tarde (Colmenero, 1977; Tranoy, 1981).

No ano 1953 seguindo as consignas establecidas polo CSIC na década dos 50 (Ayán, 2009: 172), o mesmo autor con idéntico discurso e obxectivos (1953A), citará de novo o xacemento da Saceda e os seus similares na Carta Arqueolóxica da comarca de Verín que presenta no III Congreso Nacional de Arqueoloxía de Galicia (1953B). Tempo máis tarde Rodríguez Colmenero o incluírá na súa tese de licenciatura primeiro (1971A), dentro dunha serie de traballos sobre o Alto Búbal (1971B), e na tese de doutoramento despois (1977), describindo o sitio como un “*castro sen vestixios de romanización, a diferencia do que acontece nas terras contiguas adicadas ao cultivo*” (*Ibid.*: 107) onde o propio autor localizaba numerosos poboados romanos (1983: 3), chegando a escavar un deles nos anos 1972 e 1973 -a *villa* romana de Santa Marta de Lucenza (1976)-.

Será precisamente esta hipótese da non romanización do xacemento castrexo a que implemente as primeiras campañas de escavación sistemática no inverno de 1982 e veráns de 1983 e 1984.

As intervencións arqueolóxicas dirixidas por Rodríguez Colmenero até 1984 centráronse esencialmente en dous sectores denominados por eles como:

- **SECTOR A:** recinto superior ou acrópole, onde descubriron unha importante área do seu cuadrante NO.
- **SECTOR B:** entrada máis setentrional do xacemento ou Porta Norte.

No ano 1985, e até a derradeira campaña de escavación nesta década no ano 1988, a dirección das in-

tervenções pasa a mans de Carreño (1985; 1986; 1991), quen vai completar a visión de conxunto do xacemento centrando as intervencións arqueolóxicas esencialmente no sector SO do recinto medio e a muralla asociada a este.

As intervencións practicadas no ano 1988 baixo a dirección de Carreño (1991) serían as últimas escavacións arqueolóxicas practicadas até a nosa chegada no ano 2015. Con todo, e malia a inexistencia de publicacións monográficas sobre o xacemento, as citas sobre o castro multiplicaríanse nas últimas décadas. Ben sexa en obras cun marcado carácter divulgativo (Carballo 2000; 2005; Colmenero 1995; Dorribo *et al.* 2000) ou como fundamento de obras de síntese sobre a Idade do Ferro do NO (Ruibal, 2006; Corral, 2009; Ayán, 2012).

A día de hoxe a proposta máis recente sobre o lugar parte do investigador Alfredo González Ruibal (2005). A única obra na que podemos albiscar un intento de interpretación dos datos aportados polas numerosas campañas de escavación no xacemento. Este autor contextualiza os últimos momentos de ocupación do castro dentro dun proceso de concentración de poboación e fortalecemento das xerarquías, visible tanto na configuración do propio poboado como dos materiais recuperados nas escavacións. Un proceso que se produce na súa opinión no sur da *Gallaecia* a mediados do s. II a.C. (*Ibid.*). Hipótese contraria á defendida por outros autores que ligan este proceso coa dominación romana (Fernández-Posse e Sánchez-Palencia, 1998).

Ruibal inserta *A Cidá* da Saceda no tamén citado proceso de sinecismo que tería o seu epicentro na área dos *oppida* bracarense. Unha transformación que non é homoxénea senón que podería ter diferentes manifestacións e que neste caso en concreto, ao igual que acontece noutros *oppida* como *O Sabroso e Briteiros* (Rubial, 2015), nós aventuramos tamén para o *Castro de Lobosandaos* e o *Castro de Rubiás* na Baixa Limia ourensá. Unha proposta que apunta a un fin destes castros por mor da perda de poboación duns lugares en prol doutros que adquiren unha maior importancia xa baixo dominación romana, nas Fases III e IV, como podería ser neste caso *A Cidá* do *Castro de San Millán* (Fariña e Rodríguez, 1986).

Vista do poboado fortificado dende a aldea de Saceda

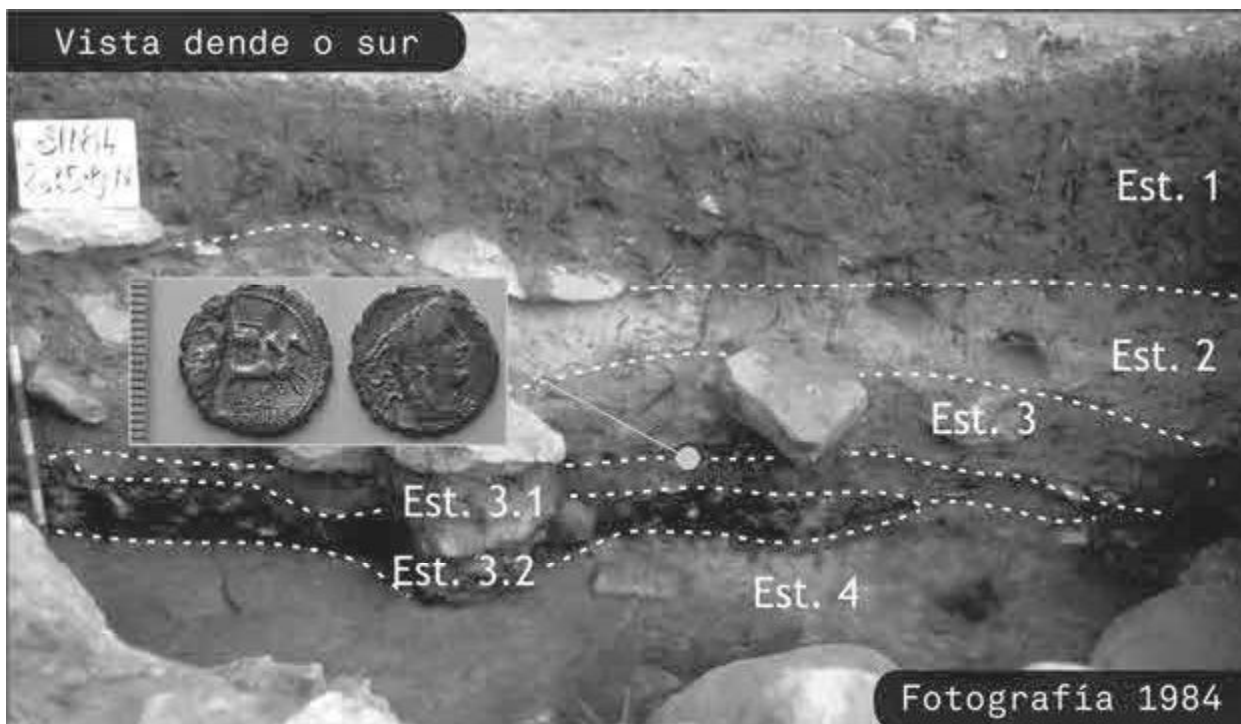
Dende o ano 2015 e ata o 2020 é a quenda do noso traballo no xacemento arqueolóxico. Unha actividade concentrada primeiro na análise da cultura material depositada no Museo Arqueolóxico Provincial de Ourense, aquela recuperada entre os anos 1982 e 1988. E segundo practicando diferentes intervencións arqueolóxicas e de restauración que permitan avanzar na investigación e ao tempo acondicionar o monumento para a súa visita e difusión a tódolos públicos.

CARACTERIZACIÓN DO XACEMENTO

Malia a que a distribución do espazo resulta máis complicada se entramos a analizar en detalle cada unha das partes, tradicionalmente describiuse un poboado organizado en tres recintos imperfectamente concéntricos, separados polas súas respectivas murallas. Estes elementos defensivos ademais actúan como compartimentos pechados do propio espazo habitable orientado a norte e noroeste preferente-

mente. De tal modo que contemplado o castro dende a actual aldea de Saceda son facilmente recoñecibles tres grandes terrazas correspondentes a outros tantos recintos. Estes conflúen, mediante murallas erixidas a modo de lúas falsamente concéntricas, no bastión único que confina a acrópole. Porén, os traballos realizados por nós nos últimos anos permitiron identificar un novo lenzo de muralla ao leste, con grandes perpiaños ciclópeos, que semella actuar como socalco artificial de acceso dende o norte.

- O Recinto superior ou acrópole dótase dunha re-
cia muralla mixta perimetral conformada por per-
piaños poligonais na súa cara externa perfectamen-
te labrados. Este circuío defensivo describe unha
elipse con dúas áreas diferenciadas ao seu interior.
Por unha banda, a metade setentrional chea de ro-
chas graníticas irregulares que afloran en superfi-
cie e que dificilmente acollerían estruturas habi-
tacionais. Sendo este ademais o punto máis alto e
máis exposto do propio xacemento. Pola contra, na
súa metade meridional configurada a modo de qui-

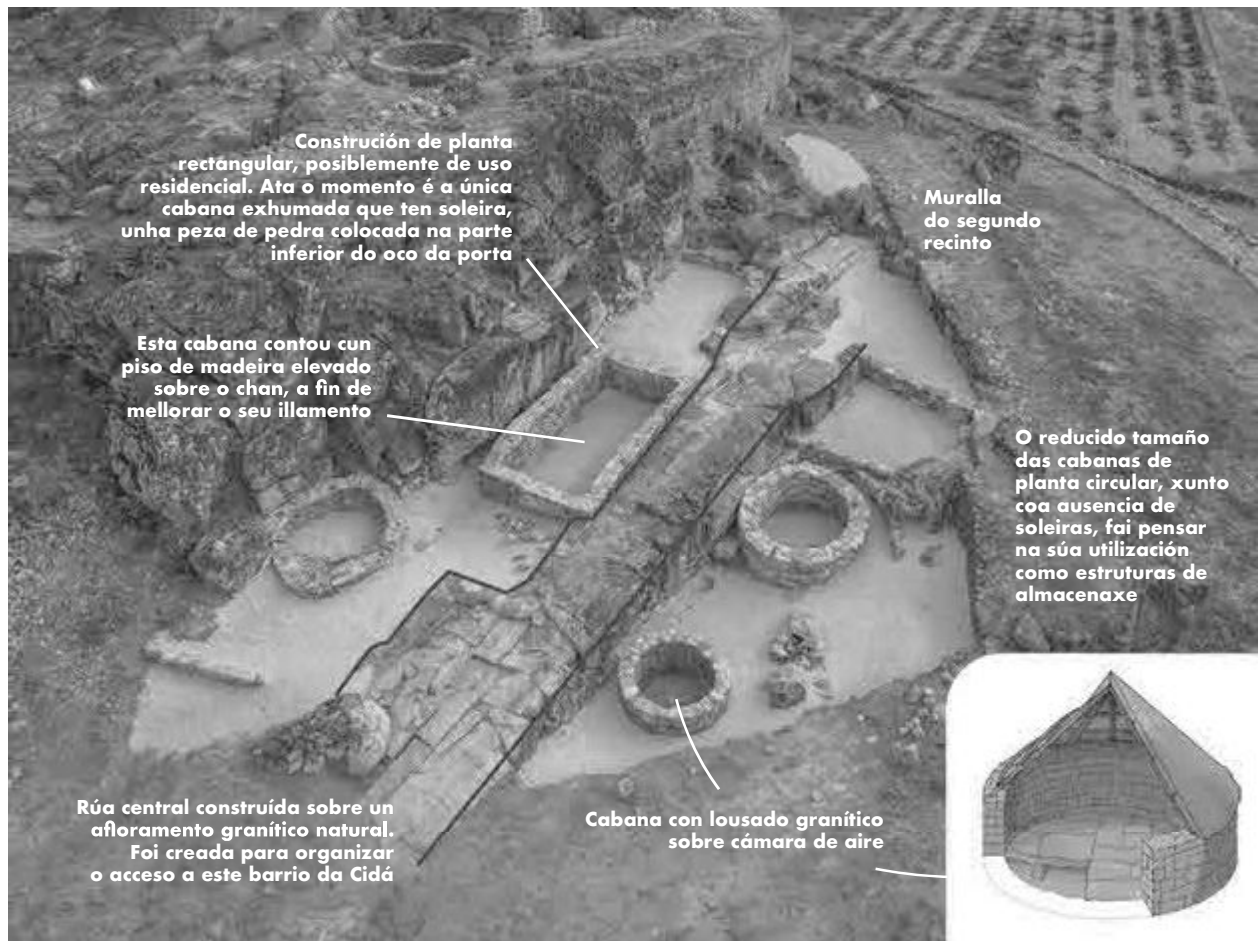
Estratigrafía da UR Cd26 que permite definir os diferentes momentos de ocupación do Castro da Saceda
 Fonte: elaboración propia a partir das memorias de escavación de Rodríguez Colmenero

Illa de barco, recuperáronse diferentes construcións na súa maioría pétreas, circulares e rectangulares, pero tamén líneas que conservan os buratos de poste feitos sobre o xabre natural para sustentar coberturas de madeira.

Sería neste sector onde se recuperaría a mellor secuencia estratigráfica rexistrada ata o de agora no xacemento. En concreto nas reducidas dimensións da denominada polos seus escavadores como Unidade de Rexistro Cd26. Esta aportaría unha grande información para definir *a posteriori* os diferentes momentos de ocupación do poboado. Así foi que toda vez escavado o denominado horizonte de carbonización (Est.3 ou N3) aparecía inmediatamente por baixo un estrato marrón escuro. En ambos niveis apareceron numerosos fragmentos cerámicos e pegado a cara interna da muralla, na transición de ambos horizontes, localizouse un denario da *Gens Procilia* datado no ano 80 a.C. Cronoloxía confirmada con posterioridade toda vez recibidas as analíticas de Carbono 14 de dito estrato e do inmediatamente inferior. Obtendo deste modo datacións relativas e absolutas que confirman dous claros momentos de ocupación do *Castro da Saceda*.

- No Recinto Intermedio as escavacións arqueolóxicas destaparon un conxunto de estruturas agrupadas en dous segmentos conformadores dun ángulo imperfecto cuxo vértice coincidiría coa porta ciclópea da muralla que transiciona cara o recinto inferior. O segmento setentrional polo que se accede á acrópole, dunha anchura total inferior aos 12 metros ofreceu parte da calzada citada arriba e varias construcións con diversos diámetros e tipoloxías construtivas pero asociadas entre si. Algunhas destas circulares, dotadas de canalizacións perimetrais ou non, e outras cuadrangulares con pavimentos pétreos de lousas graníticas.

O outro segmento, o meridional, expándese nunha zona máis ampla entre murallas cara o suroeste. Aproveitando os escasos espazos existentes entre os afloramentos graníticos aparecen diversas construcións, novamente combinando rectangulares con aquelas outras de perfil curvo. Entre estas faise visible novamente o decurso de canalizacións, socalcos e unha rúa central que poría enriba da mesa unha sorte de urbanismo e construción planificada do poboado, alo menos na fase de ocupación asociada á mesma.

Descrición gráfica do sector meridional do recinto intermedio do Castro da Saceda

Fonte: a partir de Reboreda A.

Síntese interpretativa sobre fotografía da escavación arqueolóxica practicada por nós na Porta Cicolópea do Castro de Saceda. Fonte: elaboración propia

Porta Norte de acceso ao recinto inferior do Castro da Saceda. Fonte: Mani Moretón

A muralla deste segundo recinto, reconhecida como muralla ciclópea malia a contar con engadidos posteriores, recibe tal nome pola tipoloxía construtiva da súa porta de acceso con dous monolitos de grande tamaño en posición vertical. Acceso moi próximo ao punto onde se anexaría a muralla na que foi localizada unha poterna oculta.

A escavación realizada por nós desta porta de acceso ou Porta Ciclópea (Vázquez Mato, 2018), puxo ao descuberto de novo neste sector, a existencia de dous momentos de ocupación no *Castro da Saceda* que teñen a súa correspondencia na existencia de dous momentos construtivos diferentes na propia muralla do recinto intermedio. Sendo os grandes bolos graníticos vinculables a un primeiro momento e a alma dos mesmos resultante dunha reforma posterior, probablemente vinculable coa construción-ampliación do resto de murallas do castro.

- No Recinto Inferior tan só foi recuperada ata o momento parte da entrada noroeste do castro. Unha singular porta de acceso cun lousado de pedra e dous

lenzos de muralla, un en forma de quilla, que dan imaxe da monumentalidade do conxunto completo.

CRONOLOXÍA E INTERPRETACIÓN:

As cercas do *Castro de Saceda* aproveitan os afloramentos graníticos dentro do trazado das liñas de muralla. O aparello construtivo combina grandes bloques ciclópeos nas bases con perpiaños de mediano tamaño en aparello poligonal, asumible este último aos derradeiros momentos da 2ª Idade do Ferro.

Por outra banda, a coincidencia tanto no aparello como na orientación das portas superior da croa e a Porta Norte, recordan ambas ás portas doutros grandes castros tardíos como *San de Cibrán das Lás* (Ruibal 2005: 273-274). Estas ábreanse nun plano inclinado sobre a muralla, con idénticos torreóns de reforzo defensivo aos lados, para deixar paso a amplas calzadas lousadas. Descrición contraria á vista para o acceso ao recinto intermedio, a cal faise mediante unha

simple interrupción da murella que apoia en dúas grandes rochas ciclópeas en posición vertical. Característica que podería poñer en evidencia a cerca máis antiga, probablemente ligada coa primeira fase de ocupación do castro, posteriormente reformada con aparello helicoidal en determinados puntos como vimos arriba.

Sería no recinto inferior, dentro dunha camada de terra moi areosa derivada do escorregadoiro do terreo, polo tanto nun nivel de arrastre, onde apareceron algúns dos materiais máis antigos e singulares do xacemento. Obxectos que aportan unha cronoloxía desigual e que deixan aberta a ocupación deste emprazamento dende o Calcolítico ata a Romanización (Vázquez Mato, 2015A).

Numismas e cronoloxías asociadas recuperadas no Castro da Saceda
 Fonte: a partir de A. Reboreda

Malia ao anterior, o material arqueolóxico recuperado nas seis campañas de escavación dirixidas polos arqueólogos Antonio Rodríguez Colmenero e Covadonga Carreño Gascón (Carreño e Colmenero 1983, 1984, 1985, 1986 e 1991) reducen case en exclu-

Cabana descuberta por nós na campaña de intervención arqueolóxica de 2018 fóra do poboado fortificado

siva o abano temporal á 2ª Idade do Ferro. Así é que no estudio formal dos máis de tres mil fragmentos cerámicos recuperados, numismas e metais (Vázquez Mato, 2016), agás algúns individuos cerámicos que recordan as formas características dun Ferro Antigo, a maioría encaixan no abano temporal que vai dende o s. II a.C. ata o s. I d.C. Horizonte confirmado tamén nas intervencións arqueolóxicas practicadas por nós nos últimos anos. Estas teñen permitido obter lecturas estratigráficas de niveis de abandono tanto con cronoloxías absolutas como relativas aportadas por numismas de época republicana (79-44 a.C.) e un denario de Tiberio (14-37 a.C.). Sendo o estrato fértil máis antigo datado por nós tamén por C-14 no século IV a.C., moi lonxe do s.VIII a.C. apuntado por outros autores (Ruibal 2005: 270).

Constátanse así, baixo o noso criterio, dous grandes momentos de ocupación do poboado separados por un grande nivel de carbonización moi rico en materiais e restos orgánicos. A primeira fase (s.IV a.C.) con construcións de materiais perecedoiros en madeira e pallabarro, localizada preferentemente na croa, e da cal apenas restan elementos construtivos agás os fondos de cabanas circulares hoxe invisibles e os buratos

de poste escavados na rocha dos que aínda se aprecian varios nos afloramentos.

Esta primeira fase foi arrasada ao tempo que se reordenaba o poboado (s.II a.C.), enchendo as zonas máis baixas, xeralmente contra as murallas e cortando o espazo intermurallas con bancais paralelos ás mesmas. Neste momento probablemente remodelaríanse as cercas existentes (como vimos arriba no caso da Porta Ciclópea) que gañaron en anchura e solidez, e construírías o resto con rúas que ordenan o tránsito amosando a aparencia que presenta o castro na actualidade.

O que sucede no *Castro da Saceda* no s. I d.C., ao marxe da emerxencia e atracción que puidera xerar o próximo *Castro de San Millao*, probablemente deba pescudarse no exterior do Recinto Inferior, punto onde se concentran os materiais máis modernos. Precisamente neste lugar, nun plano orientado ao sur, vimos de localizar na anualidade 2018 unha cabana con fogar que nos avanza que o poboado estendeuse máis alá das súas murallas. Sector que debería concentrar por tanto todos os esforzos e traballos de investigación dos próximos anos.

Bibliografía

- AMADO ROLÁN, N. (2010) – *Ruta cultural entre tres castros: o Castelo de Santigoso, o Carballerego de A Mezquita e o Cabezo de Caguazoso*. Concello de A Mezquita. A Mezquita.
- AYÁN VILA, X. (2009) – Entre Lusos, Bibalos e Tamagani: a arqueoloxía transfronteiriza de X. Taboada Chivite, en *Revista Aquae Flaviae*, Nº41, pp. 161-182.
- CARBALLO ARCEO, L. X. (1998) – O marco histórico da Cultura Castrexa, en Acuña, X.E. (coord.), *Historia da Arte Galega I*. A Nosa Terra. Vigo, pp. 114-128.
- CARBALLO ARCEO, L. X. (2000) – *Os castros galegos*. A Nosa Terra. Vigo.
- CARBALLO ARCEO, L. X. (2005) – *Guía de los Castros de Galicia*. Nigratrea. Vigo.
- CARREÑO GASCÓN, M^a. C. (1985) – *Castro de Saceda, Cualedro (Orense)*. Campaña de 1985. Memoria inédita depositada no Servizo de Arqueoloxía da Xunta de Galicia. Santiago de Compostela.
- CARREÑO GASCÓN, M^a. C. (1986) – *Castro de Saceda, Cualedro (Orense)*. Campaña de 1986. Memoria inédita depositada no Servizo de Arqueoloxía da Xunta de Galicia. Santiago de Compostela.
- CARREÑO GASCÓN, M^a. C. (1991) – *Castro de Saceda, en Arqueoloxía/ Informes 2. Campaña de 1988*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, pp. 59-61.
- CARREÑO GASCÓN, M^a. C.; RODRÍGUEZ COLMENERO, A. (1984) – *Excavaciones arqueológicas en el castro de Saceda (Cualedro, Ourense)*. Campaña de 1984. Memoria inédita depositada no Servizo de Arqueoloxía da Xunta de Galicia. Santiago de Compostela.
- RODRÍGUEZ COLMENERO, A. (1971) – *Del Bronce Inicial a la Romanización en la comarca del Alto Búbal*. Memoria de licenciatura, Valladolid.
- RODRÍGUEZ COLMENERO, A. (1971) – La cultura Megalítica en el Alto Búbal, en *Boletín Auriense*, I, pp. 31-60.
- RODRÍGUEZ COLMENERO, A. (1976) – Excavaciones arqueológicas en el poblado romano de Santa Marta, Lucenza (Orense), en *NAH*, 4, pp. 149-212.
- RODRÍGUEZ COLMENERO, A. (1977) – *La Galicia Meridional Romana*. Universidad de Deusto, Bilbao.
- RODRÍGUEZ COLMENERO, A. (1983) – *Castro de Saceda. Memoria de excavación 1983*. Memoria inédita depositada no Servizo de Arqueoloxía da Xunta de Galicia. Santiago de Compostela.
- RODRÍGUEZ COLMENERO, A. (1995) – *Nas beiras do Larouco*. Con-

- cello de Cualedro (Ourense). Roteiro pola natureza e a historia.* Concello de Cualedro. Cualedro.
- RODRÍGUEZ COLMENERO, A. (1997) – *Aqvae Flaviae*. 2ª Edición. Cámara Municipal de Chaves. Chaves.
- RODRÍGUEZ CORRAL, J. (2009) – *A Galicia Castrexa*. Lóstrego. Santiago de Compostela.
- BOLUDA, F.; DORRIBO CAO, J.; REBOREDO TAXES, M. (2000) – *Guía de los castros de Galicia*. Guías Cumio. Vigo.
- ARIAS VILAS, F.; FARIÑA BUSTO, F.; ROMERO MASIÁ, A. Mº. (1983) – Panorámica general sobre la Cultura Castrexa, en G. Pereira Menault (ed.), *Estudos de Cultura Castrexa e Historia Antiga de Galicia. Limiar homenaxe a D.F. López Cuevillas e a D.R. Otero Pedraio*, Santiago de Compostela, pp. 87-127.
- FARIÑA BUSTO, F.; RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, X. (1986) – A Cidá do Castro de San Millán. Memorias de las excavaciones arqueológicas, en *Boletín Auriense*, XVI, pp. 39-89.
- FERNÁNDEZ GUERRA, A. (1882) – Las ciudades bracarense de la inscripción de Chaves, en *Revista de Arqueología*.
- FERNÁNDEZ-POSSE, Mº. D.; SÁNCHEZ-PALENCIA RAMOS, F.J. (1998) – Las comunidades campesinas en la Cultura Castreña, en *Trabajos de Prehistoria*, 55 (2), pp. 127-150.
- FLÓREZ, E. (1789) – *España Sagrada. Teatro Geográfico-Histórico de la Iglesia de España*, Tomo XVIII.
- GARCÍA PORRAL, X.C. (2010) – *Lendas castrexas. Antropoloxía da tradición oral no concello de Lalín*. Lóstrego. Santiago de Compostela.
- ÁLVAREZ GONZÁLEZ, Y.; AMADO ROLÁN, N.; GIL VÁZQUEZ, H.; LÓPEZ GONZÁLEZ, L. F. (2007) – *Castro de Saceda. Prospección arqueolóxica de cara a delimitación e declaración de B.I.C. Xacementos Castrexos 2007*, Informe depositado no Servizo de Arqueoloxía da Xunta de Galicia. Santiago de Compostela.
- MOITA, I. (1996) – A toponimia castrexa. Distribuição e significado, en *Lucerna*, vol. 1996, pp. 526-549.
- GONZÁLEZ RUIBAL, A. (2005) – El Castro de Saceda y la jerarquización territorial de la Segunda Edad del Hierro, en *Zephyrus*, 58, pp. 267-284.
- GONZÁLEZ RUIBAL, A. (2006-7) – *Galaicos. Poder y Comunidad en el Noroeste de la Península Ibérica (1200 a.C.-50 d.C.)*, Brigantium: Boletín do Museo Arqueolóxico e Histórico de A Coruña. A Coruña.
- GONZÁLEZ RUIBAL, A. (2008) – A cultura castrexa: o estado da investigación en Galicia, en Infante e Varela (coords.), *A cultura castrexa: accións e estratexias para o seu aproveitamento: actas do seminario final, Mondariz Balneario, 22 e 23 de xuño de 2006*, Santiago, pp. 13-29.
- GONZÁLEZ RUIBAL, A. (2009) – Cultura de fronteira, o distrito de Vila Real e a zona meridional da provincia de Ourense na Idade do Ferro, en *Revista Aquae Flaviae*, N^º41, pp. 153-160.
- TABOADA CHIVITE, X. (1943-44) – El Castro de Medeiros, en *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos históricos y artísticos de Orense*, Tomo XIV, pp. 281-288.
- TABOADA CHIVITE, X. (1953) – Monterrey (Ourense). Medeiros, en *Noticario Arqueológico Hispánico*, 11, pp. 148-159.
- TABOADA CHIVITE, X. (1953) – Carta Arqueológica de la comarca de Verín, en *III Congreso Nacional de Arqueología*.
- TRANOY, A. (1981) – *La Galice Romaine. Recherches sur le nord-ouest de la Péninsule Ibérique dans l'Antiquité*, París.
- VÁZQUEZ MATO, M. X. (2009): Na procura dunha paisaxe protohistórica: análise locacional dos asentamentos tipo 'castro' da Baixa Limia ourensá, Traballo de Terceiro Ciclo 2009. Departamento de Historia, Arte e Xeografía da Universidade de Vigo. Ourense.
- VÁZQUEZ MATO, M.X. (2010): "Estrategias de asentamiento como indicadores de cronología relativa para la Edad del Hierro del Noroeste Ibérico", en *Herakleion* 3, ISSN 1988-9100, Madrid pp. 67-103.
- VÁZQUEZ MATO, M. X. (2010): "Estudio morfolóxico da escolma cerámica recuperada na Croa de Santa Cristiña ou Castro de Lobosandaos (Lobeira-Bande, Ourense)", en *Larouco* 5 ISSN 1130-989x, A Coruña, pp. 103-120.
- VÁZQUEZ MATO, M. X. (2015): "Conxunto de materiais. Castro da Saceda", en *Peza do Mes do Museo Arqueolóxico Provincial de Ourense*. Xunta de Galicia.
- VÁZQUEZ MATO, M. X. (2015): "O Castro de 'A Cidá' da Saceda, un proxecto reactivado. Breve resumo do seu proceso de investigación", en *Larouco* 6 ISBN 84-7492-513-4 Coruña, pp. 15-24.
- VÁZQUEZ MATO, M. X. (2016): "Tenaces do Castro da Saceda", *Peza do Mes do Museo Arqueolóxico Provincial de Ourense*. Xunta de Galicia.